

КАТЕГОРІЯ ЧАСУ ТА ЛЕКСИЧНІ ЗАСОБИ ЇЇ ВИРАЖЕННЯ В НІМЕЦЬКОМОВНИХ БУВАЛЬЩИНАХ (VOLKSSAGEN)

К.В. Бучіна (Харків)

В статті розглядаються лексичні засоби вираження категорії часу в текстах німецькомовних бувальщин, які можна вважати основними засобами створення особливого часового континууму, характерного для цього типу фольклорних текстів. Проведений аналіз продемонстрував наявність декількох груп лексичних одиниць, в різній мірі представлених в досліджуваних текстах.

Ключові слова: категорія часу, лексичні одиниці, німецькомовні бувальщини, фольклорний текст.

Е.В. Бучина. Категория времени и лексические средства ее выражения в немецкоязычных быличках (Volkssagen). В статье рассматриваются лексические средства выражения категории времени в текстах немецкоязычных быличек, которые можно считать основными средствами создания особенного временного континуума, характерного для данного типа фольклорных текстов. Проведенный анализ продемонстрировал наличие нескольких групп лексических единиц, в разной степени представленных в исследованных текстах.

Ключевые слова: категория времени, лексические единицы, немецкоязычные былички, фольклорный текст.

K.V. Buchina. Time category and lexical means of its expression in German folktales (Volkssagen). The article deals with lexical means of time category expression in German folktales texts, which can be considered as the main means of creating a special time continuum typical for this genre of folklore texts. The taken analysis showed the presence of several lexical groups, which appear in the analyzed texts to a certain extent.

Key words: folklore text, German folktales, lexical units, time category.

В рамках сучасної лінгвістичної парадигми особливого значення набуває аналіз фольклорних текстів, в яких відображається світосприйняття людини певної культурної спільноти і, таким чином, існує можливість установаження культурної специфіки певних мовних явищ, зокрема, засобів вираження категорії часу. А к т у а л ь н і с ь т ь даного дослідження обумовлена необхідністю системного аналізу засобів створення фольклорного часового простору, що доповнить існуючі дані про цю мовну категорію. Саме тому ми обрали категорію часу в якості о б ’ є к т у дослідження, п р е д м е т о м якого слугують мовні засоби її вираження. М а т е р і а л о м дослідження стали 50 текстів німецькомовних бувальщин.

М е т о ю даного дослідження є опис та систематизація лексичних засобів вираження категорії часу в німецькомовних бувальщинах, що в свою чергу, дозволить отримати більш повне уявлення про систему лексичних засобів, що формують часовий континуум німецькомовних бувальщин.

Дослідженням категорії часу з різноманітних позицій в різних типах текстів займалася низка дослідників, які дійшли висновку про необхідність опису саме художнього часу, яке, за словами Ліхачова Д.С. є «явищем саме художньої тканини літературного твору, яке підкоряє своїм художнім задачам і граматичний час, і його філософське розуміння письменником» [3, с. 177]. Існує досить багато робіт, в яких аналізується ця категорія в художніх текстах взагалі (наприклад, у Бахтіна М.[1]), у різних творах або цілому добутку певного письменника. Але поки що категорія часу в німецькомовних фольклорних текстах не була об'єктом детального вивчення. Вона була досліджена Д.С. Ліхачовим в чотирьох головних жанрах російського фольклору: ліричних піснях, казках, билинах та тужіннях. Також дослідженню часу в фольклорі, а саме в билинах, приділяв увагу С.Ю. Неклюдов [4, с. 19-29]. Але поза увагою дослідників категорії часу залишилися бувальщини як тип тексту.

Дослідниками встановлено, що категорія часу в розглянутих фольклорних текстах досить специфічна, оскільки час замкнений в рамках тексту, його відлік розпочинається на початку твору, а з його закінченням зупиняється. У творах фольклору читач або слухач опиняється в іншому, умовному світі, де події відбуваються теж по-своєму. Це відрізняє фольклор від реалістичних творів, які завжди мають змогу перейти поза межами сюжету в реальний час та корелювати з часом історичним, що надає можливість авторові проводити різні часові ряди. Твори фольклору не схильні до кількох часових пластів, для того, щоб читач/слухач не втратив часового орієнтиру, вони вимушені дотримуватись руху часу в одному напрямку, тобто фольклорний твір зберігає послідовність перебігу подій і майже не дозволяє різких відступів назад або забігань уперед. Крім того, умовність сюжетного часу, або ж часу зображуваних подій, та тісний зв'язок із часом його оповідання викликає ілюзію того, що події відбуваються саме під час розповіді.

Хоча Ліхачов Д.С., а разом з ним і інші дослідники, не відносить бувальщини до найбільш значущих жанрів фольклорних текстів, ми вважаємо за доцільне виділити в них категорію часу та розглянути її на прикладі цього типу текстів як єдиного жанрового комплексу зі своєю специфічною системою. Не менш важливим є дослідження даної категорії в руслі когнітивного підходу, оскільки Кубрякова О.С. вважає, що результати пізнання властивостей часу оптимальним чином заковані в мові, тому дослідження мовних темпоральних структур дозволяє об'єктивувати ментальні форми та зрозуміти концептуалізацію світу людською свідомістю та психікою [2, с.52].

Система часових характеристик німецькомовних бувальщин в значній мірі підпорядкована подіям, що відбуваються в них, а не теоретичним уявленням людства про час в цілому. Інколи часова канва в певній мірі співвідноситься з реальним історичним часом, коли

на початку або в кінці німецькомовної бувальщини спостерігається кореляція з часом оповідача як з частиною оповідання:

Vor tausend und mehr Jahren war das Land um den Harz von Riesen bewohnt. ... Diese Stelle ist noch zu sehen; kein regen kann sie verwischen [5, с.10].

Тут можна спостерігати деяке протиріччя, адже, з одного боку, в німецькомовній культурній традиції бувальщина не сприймається як казка (такі адресації до теперішнього часу характерні саме для цього типу фольклорного тексту) і не дорівнює їй з точки зору правдивості оповідання, адже вона завжди конкретна та сприймається як розповідь про події, які колись відбулись в дійсності. З іншого боку, незважаючи на те, що однією з важливих рис бувальщини як типу тексту є інтертекстуальність, тобто повного змісту бувальщини набувають саме в контексті всіх відомих в певному регіоні текстів, ми не можемо стверджувати, що спостерігається часовий зв'язок між подіями, записаними в різних текстах бувальщин.

Часто підґрунтям для бувальщини стає подія, яка регулярно відбувалась в минулому (*Da war es dann Brauch, den Unterirdischen ein Stück Fleisch oder eine Wurst hinzulegen: das war die Bezahlung für die geliehenen Sachen* [3, с.5].); це свідчить про те, що часова система бувальщини здебільшого обмежена минулим, що можна вважати проявом середньовічного світосприйняття, згідно якого поняття «старе» дорівнює поняттю «ідеальне» і все нове сприймається як вороже, наприклад це проілюструє бувальщина «Frau Hütt»:

In uralten Zeiten lebte im Tiroler Land eine mächtige Riesenkönigin, Frau Hütt genannt. Die wohnte auf den Gebirgen über Innsbruck, die jetzt grau und kahl sind, aber damals voll Wälder, reicher Äcker und grüner Wiesen waren [5, с.11].

Саме в цьому контексті і проявляється особлива цінність бувальщин, які імплікують вірний стереотип поведінки під час зустрічі із представниками надприродного і, таким чином, містять приховану пораду не порушувати усталені традиції та, крім того, спонукають припустити, що сподобається мешканцю іншого світу.

Крім того, слід відзначити, що циклічний час німецькомовної бувальщини існує паралельно часу окремо взятого персонажу людського світу, який є одним із головних героїв бувальщини. Ніч міняє день, що вказує на ритмічну послідовність часу, однак найчастіше ніщо не вказує на те, що час якимось чином впливає на героїв бувальщини. Здебільшого персонажі бувальщини не мають вікових ознак, але якщо вже вказується приблизний вік, наприклад, згадується, що людина стара (як у бувальщині «Zwerge in der Mühle»: *Da bat einmal ein alter Soldat um Nachtherberge; der fürchtete sich nicht vor den Zwergen und blieb des Nachts in der Mühle* [5, с.4].), то її вік залишиться незмінним, навіть якщо пройде багато часу: *Der Soldat blieb in der*

Mühle und die Zwerge haben noch viele Jahre ihre Mahlzeit da gehalten [5, с.5]. Молоді персонажі залишаються юними протягом всього тексту бувальщини:

Aber einst war ein Junge mit beim Essen. ... Der Junge legte sie an ihren Platz und sogleich versank der Tisch. Niemand hat ihn wieder gesehen [5, с. 4].

Для істот іншого, не-людського світу бувальщини час спливає зовсім непомітно. Для деяких їхніх дій важлива сама пора доби, наприклад, як у бувальщині «Weiß und schwarze Erdmännle», де сказано, що карлики працювали тільки вночі, але загалом істоти надприродного світу, схоже, можуть залишатися незмінними протягом цілих сторіч, як лугова німфа (Wiesenjungfrau), яка чекатиме можливого визволення, доки на певній галявині виросте вишня, з якої потім виріжуть колиску, в якій будуть колисати її вірогідного визволителя. В бувальщинах, як правило, не згадується про те, що істоти надприродного світу перестають існувати, вважається, що їх просто ніхто не бачить:

Es dauerte nicht lange, da wurde in Notdorf eine Kapelle gebaut. Da zogen die Unterirdischen über das Feld und sangen: „Evangeeln, Klocken un Klängen,/ dat verdrefft uns uten Lannden“ [5, с. 3].

Важливим елементом характеристики часових відносин німецькомовних бувальщин можна вважати протиставлення дитини і дорослого, причому найчастіше дитина в цьому випадку виступає порушником традицій (згадаємо про середньовічне сприйняття нового як поганого) і дає можливість дорослій людині проілюструвати інший, більш вірний тип поведінки під час зустрічі із надприродним, а читачеві/ чи, як було спочатку, слухачеві зробити певні висновки (як, наприклад, в бувальщині «Der Tisch der Unterirdischen», коли дитині закортіло поглузувати із мешканців підземного світу, і вона забрала виделку зі столу, чим порушила традицію та завдала клопоту цілому селу).

Як правило, сюжетна лінія в бувальщині розвивається поступово, від минулого до майбутнього, як і у більшості фольклорних та художніх творів, однак іноді в ній зустрічаються, так би мовити, стрибки у часі. З одного боку, причиною цього може стати зіткнення із надприродним, як наприклад, в бувальщині «Die Jahresabrechnung der Berggeister»:

Da merkte er erst, dass inzwischen drei Tage verstrichen waren und er den Weihnachtsbraten verschlafen hatte [5, с. 6].

Випадки часового здвигу після порушення правил поведінки під час зіткнення з надприродним можуть бути і набагато складнішими, як у бувальщині «Die Wiesenjungfrau»: *Darauf verschwand sie und der Bub, heißt es, sei nicht gar alt geworden; woran er gestorben ist, weiß man nicht* [5, с.32]. З іншого боку, переміщення в часі може бути причиною того, що в

оповіданні есплікується оповідач та переносить читача/слухача в свій, теперішній для нього час.

Зустрічається в бувальщинах і протиставлення ночі та дня як часу, коли діють різні сили, як, наприклад, в «Zwerge in der Mühle» або «Weiße und schwarze Erdmännle»; пори року зазвичай не протиставляються, в центрі оповідання, як правило, знаходиться одна певна пора року, чи то зима, як в бувальщині «Die Jahresabrechnung der Berggeister», чи то літо, як в «Die Kornähre»; такий підхід можна пояснити необхідністю для оповідача вмістити досить великий об'єм інформації в достатньо малий об'єм тексту.

Мовні засоби опису ідеальних давніх часів не відрізняються різноманітністю: *vor alten Zeiten, früher, vorzeiten, in uralten Zeiten*, і ми можемо бачити, що саме в цьому контексті найчастіше і зустрічається лексема «Zeit», тобто «час». І це ще раз доводить, що абстрактне поняття часу досить чуже для німецькомовної бувальщини. Порушення або усталення традиції, а з тим і зміни у плавному перебігу часу найчастіше вводяться часовими прислівниками «*einst*» або ж «*einmal*», наприклад:

Einmal hatte ein Bauer im Ellendorf einen großen, kupfernen Kessel von den Zwergen geliehen [5, с. 3].

Einst kam ein Bauer in der Nacht von Schwerin. [5, с. 15]

Зв'язок між подальшими подіями бувальщини здійснюють прислівники *da, nun*, маючі в контексті бувальщин найчастіше часове значення, – часто сполучені із дієсловами, які створюють часову послідовність тексту: *Da sah er..., Da begannen die beiden..., Nun lief sie..., Und nun wusste er...* Повторення подібних конструкцій своїм поверненням читача/слухача до однотипних ситуацій викликає відчуття циклічності часу, і здебільшого зустрічається в частинах бувальщини, де відбувається хронологічний опис подій, які власне знаходяться в центрі сюжету. Така ритмічність опису також найчастіше зумовлена тим, що основні події бувальщини відбуваються у незначний проміжок часу: протягом доби або менше (як у бувальщинах «Vom Eisenberge», «Die glühenden Kohlen»), рідше тривають декілька днів («Der treue Eckart», «Die Jahresabrechnung der Berggeister»), найрідше – довше однієї пори року: «Die Wiesenjungfrau». Завершує текст здебільшого початок нового циклу, чи то усталення традиції, чи то її остаточне зникнення, що вводиться прислівниками *seitdem, nie, von nun an, nun*.

Als das der Bauer wieder hörte, sagte er: „Können sie das, so können sie dir auch wohl ein Frühstück geben“, und am andern Morgen, als der Hirt wieder an der Höhle vorüberkommt, liegt neben dem Groschen ein Pfannkuchen und solchen fand er nun ebenfalls täglich dort. [5, с. 7]

Для аналізу реалізації категорії часу на рівні лексем розглянемо лексику з часовим значенням. Всю її можна поділити на декілька основних груп. Слова, що означають протяжність в часі, представлені в німецькомовних бувальщинах не досить поширено: *Zeit, Stunde, Tag, Augenblick* досить рідко вживаються для позначення тривалості часу, що можна пояснити досить давнім походженням бувальщин, коли час вимірювався не годинниками, а зміною дня та ночі.

В іншу групу можна виділити такі слова, як позначення різних відрізків часу в рамках його циклічного характеру. Сюди можна віднести позначення добових та річних інтервалів, таких як *Morgen, Tag, Abend, Nacht, Jahr, Sommer, Herbst*. Ці слова представляють собою індикатори циклічності подій, що вони описуються в бувальщинах. Згадаємо тут і про лексему *jetzt* та її варіації *nun* та *gleich*, причому останні зустрічаються набагато частіше. Таким чином, оповідач створює у читача/ слухача ілюзію того, що події бувальщини наближені до часу розповіді.

Ще одна важлива і найчисленніша група включає в себе прислівники часу: *da, wieder, sogleich, seitdem, abends, täglich, gewöhnlich* – останні часто виконують функцію створення відчуття циклічності часу, характерного для більшості фольклорних творів. Зустрічаються, однак, і прислівники часу, які вказують на несподіваність описуваних подій, найчастіше пов'язану із порушенням традиції або незвичною поведінкою істоти надприродного світу, такі як *einmal, einst, plötzlich, auf einmal*:

Plötzlich stürzte aus den Wolken ein langer Mann, der auf einem Schimmel ritt [5, с. 15].

Для передачі відчуття плину часу персонажами бувальщин використовуються такі прислівники як *lange, langsam, allmählich, schnell, blitzschnell, geschwind, eiligst, schleunigst*:

Sie machte geschwind ihre Schürze auf und ließ ihn hineinblicken [5, с. 9].

Дуже рідко в бувальщинах зустрічаються точні вказівки часу або дати подій. При чому дати, як правило, пов'язані зі святами та інколи їх не можна вважати точними вказівками, оскільки деякі церковні свята випадають щороку на різні дати, це стосується, наприклад, Трійці:

Ein Knabe Eduard fand einst an einem Pfingsttage beim Schlosse Steinberg im Altvatergebirge eine Blume [5, с. 32].

Здебільшого час в бувальщині вказується приблизно: *früh am Morgen, in der Mittagsstunde*, але якщо в тексті міститься вказівка на точний час, то це, як правило, буде дванадцята година опівночі. Згадування денних годин нам поки що не зустрічалось:

Um zwölf kamen die Zwerge mit ihrem König und setzten sich zum Mahle [5, с. 4].

Отже, аналіз мовних засобів вираження часу в німецькомовних бувальщинах показав, що в цьому типі фольклорних текстів зустрічаються властивості, схожі з іншими основними фольклорними жанрами, їм властиві різкі переходи в час оповідача, характерні для казок, циклічність та замкненість на собі билин. В текстах також представлені індикатори короткочасності, які передають відчуття часу персонажами. Лексеми з часовим значенням можна вважати основними засобами створення особливого часового континууму бувальщини.

До перспектив дослідження слід віднести аналіз темпоральної парадигми, представленої в текстах німецькомовних бувальщин та їх взаємодію з лексичними засобами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества / М.М. Бахтин. – М. : Искусство, 1986. – 445 с.
2. Кубрякова Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е.С. Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
3. Лихачев Д.С. Поэтика древнерусской литературы / Д.С. Лихачев – М. : Наука, 1979. – 303 с.
4. Неклюдов С.Ю. Время и пространство в былине / С.Ю. Неклюдов // Славянский фольклор – М. : Наука, 1972. – С. 18–45.

ДЖЕРЕЛО ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

5. Deutsche Sagen. – 76.Heft – Hamburg: Hamburger Lesehefte Verlag, 2005. – 46 S.